



ALALIYA TURLARI VA ORAL APRAKSIYASI

Xamidova Gulchexraxon Poziljanovna

Andijon davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi kafedrası tadqiqotchisi

E-mail: xamidovagulchexra7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada alaliya turlari (motor, sensor va aralash shakllar) hamda og'zaki apraksiyaning neyrolingvistik, klinik, neyropsixologik va psixolingvistik asoslari keng yoritiladi. Nutqning kechikib rivojlanishi yoki shakllanmasligiga sabab bo'luvchi miya po'stlog'i jarohatlari, fonologik tizimning buzilishi, semantik tizimning yetilmasligi, grammatik strukturalarni hosil qilishdagi uzilishlar chuqur tahlil qilinadi. Og'zaki apraksiya va alaliyaning differensial diagnostik belgilariga alohida e'tibor qaratilib, nutqiy praksis, artikulyator motor dasturlari, auditor-motor integratsiya buzilishlari, fonematik tahlil jarayonlarining neyrobiologik mexanizmlari ilmiy manbalar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: alaliya, motor alaliya, sensor alaliya, aralash alaliya, og'zaki apraksiya, verbal apraksiya, fonologik tizim, semantik tizim, auditor-motor integratsiya, neyrolingvistika

Abstract. This article provides an extensive neurolinguistic, clinical, and psycholinguistic analysis of the main types of alalia (motor, sensory, and mixed forms) and oral apraxia. It addresses cortical speech network lesions, phonological processing deficits, semantic underdevelopment, and grammatical impairments underlying delayed or absent speech development. Special focus is given to differential diagnostic markers between alalia and oral apraxia, articulatory praxis dysfunction, articulatory motor planning disorders, auditory-motor integration failure, and neurobiological mechanisms of phonemic processing, supported by contemporary neuroscientific research.



Key words: alalia, motor alalia, sensory alalia, mixed alalia, oral apraxia, speech praxis, phonological deficit, semantic deficit, neurobiology of language

Neyrolingvistika – til jarayonlarining neyrobiologik asoslarini o‘rganuvchi fan bo‘lib, unda nutqning shakllanishi, uzatilishi, qabul qilinishi va nutqning turli buzilishlari bilan bog‘liq jarayonlar tahlil qilinadi. Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan eng murakkab nutq buzilishlaridan biri – alaliya va unga yaqin bo‘lgan og‘zaki apraksiyaning lingvistik, psixofiziologik hamda neyropsixologik xususiyatlari yoritiladi. Alaliya – nutqning to‘liq yoki qisman rivojlanmasligi bo‘lib, miya po‘stlog‘idagi nutq zonalarining organik zararlanishi natijasida paydo bo‘ladi. Bu buzilish bolaning fonetik–fonematik tizimiga, semantik tizimiga, grammatik tuzilishiga hamda kommunikativ faoliyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Alaliya – bolaning eshitish qobiliyati saqlangan holda, nutq analizatori markazlarining erta organik zararlanishi oqibatida nutqning kechikib rivojlanishi yoki umuman shakllanmasligi bilan xarakterlanadigan neyrogen kelib chiqishli nutq buzilishi. Alaliyada bola nutqning barcha darajalarida – fonetik, fonologik, morfologik, sintaktik va leksik tizimlarda jadallashgan buzilishlar ko‘rinadi¹.

Alaliya quyidagi omillar natijasida yuzaga keladi:

- 1.Prenatal davrdagi patologiyalar: gipoksiya, intoksikatsiya, infeksiyalar;
- 2.Perinatal zararlar: xomiladorlikdagi asoratlar, tug‘ruq travmalari;
- 3.Postnatal omillar: meningoensefalit, miya jarohatlanishi, epileptik sindromlar;
- 4.Miya po‘stlog‘idagi Broka yoki Vernike zonalarining organik shikastlanishi.

Bu omillarning barchasi bola hayotining birinchi yillarida nutq markazlarining normal yetilishiga to‘sqinlik qiladi.

Neyrolingvistika va logopediya adabiyotlarida alaliyaning ikki asosiy turi ko‘rsatib o‘tiladi:

¹ Trauner, D.A. “Language Disorders in Children: Alalia and Developmental Aphasia”, 2014, p 75.



Motor alaliya – bolaning nutqni tushunish qobiliyati saqlangan yoki nisbatan uncha buzilmagan bo‘lsa-da, nutq ishlab chiqarish jarayoni keskin susaygan bo‘lishi. Bu holat Broka markazining (chap yarimsharda frontal qismlar) zararlanishi bilan bog‘liq. Motor alaliya bolaning auditor idroki saqlangan holda, nutqni motor rejalashtirish markazlari yetarlicha faoliyat ko‘rsatmasligi natijasida yuzaga keladi². Motor alaliyaning lingvistik xususiyatlari quyidagilar:

1. Fonetik tizimning rivojlanmasligi: tovushlar noto‘g‘ri artikulyatsiya qilinadi, o‘rin almashish, assimilyatsiya va dissimilyatsiya xatolari ko‘p;
2. Fonematik idrokning buzilishi: bola tovushlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlashda qiynaladi;
3. So‘z boyligining nihoyatda kambag‘alligi;
4. Grammatik strukturani shakllantirishda keskin qiyinchiliklar: kelishik, zamon, shaxs qo‘shimchalari noto‘g‘ri qo‘llanadi;
5. Sintaktik konstruktsiyalar yetishmasligi: gaplar qisqa, ellipsisli, ko‘pincha nomustahkam;
6. Semantik tizimning sustligi: so‘z–ma’no bog‘lanishi yaxshi shakllanmaydi.

Sensor alaliya – bola eshitadi, ammo eshitgan nutqning ma’nosini farqlay olmaydi. Bola fonematik farqlarni ajrata olmasligi sababli nutq oqimini ma’nosiz signal sifatida qabul qiladi³. Vernike markazining zararlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan bu buzilish eng og‘ir ko‘rinishlardan biri hisoblanadi. Sensor alaliyada semantik tizimning shakllanishi fonematik idrokning buzilishi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lgan holda kechadi⁴.

Sensor alaliyaga xos belgilar:

1. Fonematik eshituvning to‘liq disfunktsiyasi;
2. Nutqni idrok etishda “shovqinli oqim” effekti: bola gapirilgan so‘zni bir butun signal sifatida qabul qiladi;

² Корнев А.Н. “Нарушения речевого развития у детей”. 2006. с. 112.

³ Ефименкова Л.Н. “Сенсорная алалия у детей”. 2009. с. 54.

⁴ Ефименкова Л.Н. “Сенсорная алалия у детей”. 2009. с. 79.



- 3.O‘z nutqida paragrammatizmlar, jargonafazik unsurlar, echolaliya;
- 4.Semantik tizimning to‘liq yetishmasligi: so‘z–obyekt bog‘lanishi buzilgan;
- 5.Nutq grammatik qurilishining keskin buzilishi.

Sensor alaliyaga chalingan bolalar ko‘pincha autizmga xos alomatlarini eslatadi, chunki ular atrof bilan nutq orqali bog‘lanishda qiyinchilikka duch keladi.

Ko‘p hollarda motor va sensor komponentlar bir vaqtda zarar ko‘radi. Motor va sensor komponentlarning birgalikdagi nuqsoni aralash alaliya deb ataladi va bu nutq rivojlanishining eng og‘ir shaklidir⁵.Aralash alaliyada bola na nutqni to‘liq idrok etadi, na mustaqil nutq hosil qila oladi. Bu turdagi buzilish neyrolingvistik jihatdan eng og‘ir shakl hisoblanadi.

Og‘zaki apraksiya – bolaning nutq chiqarish uchun kerak bo‘lgan artikulyator harakatlarni rejalashtirish, ketma-ketlikka solish va koordinatsiya qilish jarayonlarining buzilishi bilan xarakterlanadi. Verbal apraksiya nutq tovushlarini shakllantirish jarayonida artikulyator harakatlarni rejalashtirish va ketma-ketlikka solishning buzilishi bilan tavsiflanadi⁶.Bu buzilish markaziy nerv tizimining frontal qismlaridagi praksiya markazlari disfunktsiyasi tufayli yuzaga keladi. Og‘zaki apraksiya bilan og‘rigan insonlar tovushlarni talaffuz qilishdan oldin artikulyator pozitsiyalarni topishga urinib, ko‘plab qidiruv harakatlarini bajaradilar⁷. Verbal apraksiya bilan og‘rigan bolalar nutqiy harakatlarni avtomatlashtira olmaydi va har safar tovushni ongli nazorat ostida qaytadan shakllantirishga majbur bo‘ladi⁸.

Og‘zaki apraksiyaning asosiy belgilaridan:

- 1.Tovushlarni to‘g‘ri shakllantira olmaslik, har safar bir tovushni turlicha talaffuz qilish;
- 2.Harakatlarning ketma-ketligini yo‘qotish;
- 3.“Qidiruv harakatlari”: bola lab, til, jag‘ pozitsiyasini uzoq izlaydi;

⁵ Лопатина Л.В. “Общее недоразвитие речи”. 2016. с. 67.

⁶ Duffy, J.R. Motor Speech Disorders, 2013, p. 141.

⁷ Rosenbek, J.C. Wertz, R.T. Oral and Verbal Apraxia, JSRH, 1972, p. 68.

⁸ Square, P.A. Roy, E.A. Apraxia: Neurolinguistic Perspective, 2006, p. 101.



4. Nutq ritmi va intonatsiyasining buzilishi;
5. Uzun soʻzlarni talaffuz qilishda doimiy buzilishlar;
6. Nutq avtomatik emas, ongli ravishda kuch sarflab bajariladi.

Alaliya va ogʻzaki apraksiyaning farqlari

1. Alaliyada asosiy muammo – neyrotik tizimlarining yetilmasligi;
2. Apraksiyada asosiy muammo – harakat rejalashtirishining buzilishi;
3. Alaliyada leksik–grammatik tizim jarohatlanadi;
4. Apraksiyada tovush hosil qilish, artikulyatsiya, prosodiya yetarli emas.

Alaliya bolalarda fonologik tizimning shakllanish jarayoni chuqur buzilgan boʻlib, tovushlar oʻrnini almashtirish va fonematik farqlash qiyinlashadi⁹.

Neyrolingvistika nuqtai nazaridan alaliya tilni qayta ishlashning bir necha bosqichida uzilish paydo boʻlishini bildiradi:

- 1) fonematik kodlash;
- 2) leksik birikmalarni tanlash;
- 3) grammatik struktura qurish;
- 4) artikulyatsion dastur yaratish;
- 5) motor chiqish.

Motor alaliyada 3–5-bosqichlar; sensor alaliyada esa 1–2-bosqichlar koʻproq zarar koʻradi.

Alaliya boʻlgan bolalarda koʻrinadigan lingvistik xatolar

1. Fonematik almashuvlar (“s–sh”, “r–l”, “p–b”);
2. Semantik paronimiya (“it–sigir”ni almashtirish);
3. Agglutinatsiya yoki qoʻshimchalarni tushirib qoldirish;
4. Sintaktik soddalik;
5. Diskursiv engrammalarning yetishmasligi: izchil bayon yoʻqligi.

⁹ Stackhouse, J. Wells, B. Children’s Speech Difficulties, 1997, p. 89.



XULOSA

Alaliya va ogʻzaki apraksiya – neyrolingvistik tizimning murakkab buzilishlari boʻlib, ular bolaning nutq rivojlanishi, kommunikativ faoliyati va kognitiv jarayonlarining shakllanishiga chuqur taʼsir koʻrsatadi. Bu jarayonlarni erta aniqlash, neyropsixologik diagnostika, logopedik korreksiya va neyroeabilitatsiya orqali toʻgʻri yoʻlga qoʻyish juda muhim. Alaliya va apraksiyani chuqur ilmiy oʻrganish neyrotill tizimlarining tuzilishi haqida kengroq tasavvur beradi.

References

1. Trauner, D.A. “Language Disorders in Children: Alalia and Developmental Aphasia”. Cambridge University Press. 2014. 210 p.
2. Корнев А.Н. “Нарушения речевого развития у детей”. 2006. 320 с.
3. Ефименкова Л.Н. “Сенсорная алалия у детей”. 2009. 208 с.
4. Лопатина Л.В. “Общее недоразвитие речи”. 2016. 256 с.
5. Duffy, J.R. Motor Speech Disorders, 2013. 512 p.
6. Rosenbek, J.C. Wertz, R.T. Oral and Verbal Apraxia, 1972. 74 p.
7. Square, P.A. Roy, E.A. Apraxia:Neurolinguistic Perspective, 2006. 248 p.
8. Stackhouse, J. Wells, B. Children’s Speech Difficulties, 1997. 398 p.